

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ СЕРЕДОВИЩА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Ефективність середовища педагогічної взаємодії ґрунтується на співпраці представників освітянської спільноти, єдності цілей навчання і виховання, створенні взаємодії «учитель-учень» за типом кооперації, організації ефективної комунікації в процесі розробки й реалізації педагогічних проектів, що є важливим показником не тільки високого рівня комунікативної культури учителя, а й свідченням професіоналізму, самореалізації особистості педагога.

Кожний фахівець у своїй діяльності постійно відчуває проблеми комунікації. Уміння продуктивно і безконфліктно спілкуватися не тільки важлива професійна якість сучасного фахівця, але й необхідна складова загальної культури людини. Спілкування є важливим процесом взаємодії суб'єктів професійної діяльності, у якому відбувається обмін інформацією, досвідом, здібностями. Низька самооцінка, скутість в діалогах, невміння вислухати співрозмовника – усе це може зашкодити навіть дуже здібному фахівцеві, непоправно зіпсувати стосунки в його професійному оточенні. Особливої шкоди низький рівень комунікативної культури наносить професійній діяльності педагога.

Серед складових педагогічної культури феномен комунікативної культури відіграє важливу роль. Існує великий науковий фонд міждисциплінарного характеру, що створює умови для виявлення засад комунікативної культури педагога: філософія культури (Т. Адуло, В. Бакштановський, Е. Баллер, Б. Гершунський, М. Гончаренко та інші), соціологія культури (М. Амосов, Б. Гаврилишин, Т. Заславська, А. Печчеї, П. Струве, Є. Фромм та інші), теорія цілісного навчального процесу (Ю. Бабанський, І. Зимня, О. Дубосюк, О. Пехота та інші), гуманістична парадигма освіти (В. Андрущенко, І. Бех, Є. Бондаревська, О. Довженко, І. Зязюн, О. Кононко, Н. Ничкало та інші).

У психолого-педагогічній літературі (В. Кан-Калик, О. Леонтьєв, Л. Петровська, С. Рубінштейн та інші) обґрунтовується уявлення про педагогічне спілкування як про гармонічне поєднання вербальної й невербальної поведінки рівноправних партнерів, які розуміють, приймають і поважають один одного. Готовність дотримуватися норм і принципів комунікативної культури проявляється в умінні вчителя вирішувати комплекс педагогічних проблем; у створенні нормативів поведінки в учнівському і педагогічному колективах; у готовності до співробітництва з учнями і їхніми батьками, колегами; в емоційній контактності, яка проявляється в чуйності, в співпереживанні; у високому рівні емоційної стабільності; педагогічній толерантності в різних конфліктних ситуаціях, тобто педагогічна комунікація є запорукою успіху в педагогічній діяльності [1].

Численні дані педагогічних спостережень свідчать про те, що, нажаль, культура педагогічної комунікації в сучасній школі низька. Значну частину вчителів характеризує низький рівень, насамперед, невербальних форм поведінки. Дослідники називають такі причини такого положення: по-перше, учитель в педагогічних ситуаціях рідко застосовує психологічні знання про закономірності розвитку особистості дитини, по-друге, не кожний вчитель ретельно працює над підвищенням своєї загальної культури як основи вербальної і невербальної поведінки, по-третє, нерідко вчитель не надає особливого значення саме спілкуванню в навчально-виховному процесі, не намагається створити середовище спілкування як головну умову ефективності навчання і виховання в школі [2].

Спілкування завжди поліфункціонально й педагогічне спілкування теж, це дозволяє визначити спрямування норм комунікативної культури педагога, які повинні коригувати взаємодію суб'єктів освітнього процесу, як найефективніший "інструмент" учителя в процесі сприяння психічному, розумовому, фізичному і загальнокультурному розвитку учня.

Отже, під комунікативною культурою як необхідною умовою ефективності професійної діяльності педагога будемо розуміти систему принципів спілкування в

учнівському і педагогічному колективах, установлений порядок комунікації в сфері широких особистісних, соціальних, професійних взаємин і контактів. Комунікативна культура педагога це, також, система знань про загальнолюдську і професійну мораль, її історію і практику, про стосунки між людьми в процесі педагогічної діяльності, що покликана регулювати, заохочувати чи обмежувати поведінку суб'єктів навчання з метою мінімізації комунікативних протиріч, корегування індивідуальних інтересів і цілей із загальногруповими в широкому сенсі цього поняття.

Основне завдання комунікативної культури педагога можна визначити як формування таких правил спілкування, що сприяють взаєморозумінню людей у процесі навчання і виховання, взаємозбагаченню духовними цінностями. Як комплекс норм та цінностей професійної поведінки педагога комунікативна культура виконує такі функції: орієнтує суб'єктів навчання і виховання на конструктивний результат; формує правила поведінки, що сприяють взаєморозумінню людей під час педагогічної діяльності; сприяє розв'язанню конфліктних ситуацій і суперечливих положень; формує імідж кожного члена учнівського і педагогічного колективів і шкільного співтовариства загалом.

Виходячи з цього, формування цінностей комунікативної культури у педагогів передбачає: оволодіння національно-історичним досвідом освітянської діяльності; аналіз впливу релігійних і культурних цінностей на професійну поведінку вчителя; з'ясування взаємовпливу комунікативної і загальнолюдської культур; вивчення проблеми соціальної відповідальності родини, школи, оточення; підтримка, дотримання та створення етичних принципів з широкого кола соціальних, побутових, організаційних ситуацій.

Безумовно високий рівень комунікативної культури сприяє досягненню вчителем певного соціального статусу, оскільки успіх будь-якої діяльності і педагогічної в тому числі залежить від спрямувань і можливостей двох сторін у процесі спілкування. Як відомо, спілкування – це взаємодія людей, спрямована на взаємне пізнання й обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікацій з метою встановлення взаємин, сприятливих для спільної діяльності [3]. Найширша сфера діяльності людей, де їхнє спілкування набуває особливого сенсу й значення, – освітянська діяльність. Тут принципи і методи спілкування перетворюються в потужний арсенал засобів, що сприяють підвищенню ефективності педагогічної праці.

На наш погляд дуже важливим є питання про функції комунікативної культури в професійній педагогічній діяльності. Соціальні психологи виділяють такі функції комунікативної культури: інформаційну (обмін інформацією), інтерактивну (регуляція взаємодії партнерів спілкування за умови однозначності кодування й декодування ними знакових систем спілкування), перцептивну ("зчитування" співрозмовника за рахунок таких психологічних механізмів, як порівняння, ідентифікація, апперцепція, рефлексія) [4].

Л. Мітіна виділяє п'ять функцій комунікативної культури педагога: інформаційну, змістом якої є обмін між учителем і учнем інформацією пізнавального і оціночного характеру; соціально-перцептивну, в якій виділяє перцептивну і емпатійну; функцію самопрезентації; інтерактивну функцію, зміст якої в обміні образами, ідеями, в здатності відстоювати свою точку зору; афективну функцію, яка полягає в емоційній стимуляції, розрядці, в створенні психологічного комфорту, в контролі афекту [2].

Аналіз літературних джерел дозволяє наголосити, що центральною ланкою функціональної структури комунікативної культури є проектування середовища педагогічної взаємодії як системи стосунків учителя і учня, оскільки суб'єкт-суб'єктні відношення ґрунтуються, насамперед, на прийнятті особистості партнера як цінності, орієнтуються на унікальність кожного із суб'єктів спілкування. Учитель з високим рівнем розвитку комунікативної культури завжди поважатиме гідність дитини, він може засудити лише окремих вчинок, а не особистість дитини у цілому. Ставлення такого вчителя до дитини завжди будується на оптимізмі, вірі у внутрішній потенціал дитини, в успіх її розвитку і становлення як висококультурної особистості.

Специфіка комунікативної культури педагога в її поліоб'єктній спрямованості: на саму навчальну взаємодію, на учнів (їхній актуальний стан, перспективні лінії розвитку) і на предмет навчання. Тому, при аналізі завдань комунікативної культури педагога І. Зимня розмежовує педагогічні й власне комунікативні завдання [5]. Педагогічні завдання пов'язані з засвоєнням учнями певного навчального матеріалу, тоді як комунікативні завдання полягають в проектуванні середовища педагогічної взаємодії, яке актуалізує педагогічні завдання. Отже, середовище педагогічної взаємодії є продуктивним, якщо педагог організує цілеспрямовану спільну діяльність, а учні стають реальними суб'єктами всіх її видів і форм. Реальним індикатором рівня комунікативної культури вчителя є психолого-педагогічні, методичні, спеціально-наукові і управлінські знання, техніка й технологія педагогічної взаємодії. Проектування спілкування припускає, насамперед, глибокі знання педагогом своїх індивідуальних характеристик (психологічних процесів, властивостей, якостей особистості), професійних резервів, а також здатність управляти своїми психоемоційними станами. В. Кан-Калик виділяє умови ефективного проектування педагогічної взаємодії: глибоке усвідомлення педагогічного завдання, наявного рівня педагогічної взаємодії вчителя й класу, врахування індивідуальних особливостей учнів, врахування власних індивідуальних особливостей, застосування сучасних методик педагогічної діяльності.

Зауважимо, що абстрактні знання норм і принципів комунікативної культури самі по собі не завжди гарантують успіх у досягненні високого рівня продуктивності педагогічної взаємодії. Необхідним є власний досвід вирішення педагогічних (а разом з тим і комунікативних) завдань у реальних умовах навчання й виховання. Саме власний досвід дозволяє, на наш погляд, формувати необхідні комунікативні вміння у вчителя. Для успішної взаємодії з учнями, колегами, батьками і іншими учасниками освітнього процесу педагог повинен, насамперед, мати позитивний настрій на кожен майбутню зустріч із партнерами, якими б складними вони не були в минулому. Важливими умовами ефективності педагогічної комунікації є: постійне відновлення арсеналу прийомів, методів, змісту спілкування з учнями; застосування техніки вербальної і невербальної взаємодії; технічна досконалість мовної, мімічної, пантомімічної дії [2].

Зауважимо, що у багаторівневому середовищі педагогічної взаємодії можна простежити вплив комунікативної культури педагога на результат освітньої діяльності на всіх її рівнях. Так, на першому рівні комунікація передбачає, насамперед, передачу й прийняття інформації, її кодування й декодування, що вирівнює розходження у вихідній інформованості суб'єктів спілкування; у прихованому вигляді комунікація містить у собі й взаємне ставлення учасників спілкування (з боку вчителя має місце прогнозування того, як сприйме учень передану йому інформацію; учень реконструює контекст одержуваної їм інформації: вихідний задум вчителя, його досвід, знання тощо). На другому рівні здійснюється спільна діяльність, спрямована на вирішення загального завдання. Загальне завдання веде до диференціації функцій не тільки в діяльності, але і у пов'язаній з нею комунікації. Остання може приймати характер інформування, опитування, надання інструкцій тощо, забезпечуючи узгодженість спільної праці (це може відбуватися в зв'язках "учитель-учень", "учень-учень", "учитель-учитель", "учитель-адміністратор" тощо).

Третій рівень передбачає, що комунікація спрямована на з'ясування позицій і поглядів учасників спілкування, повагу до думки інших, навіть коли з нею не погоджуються. На цьому рівні педагогічна комунікація спрямована на формування загальної оцінки досягнутих результатів учнів. Об'єктивність загальної оцінки може натрапити на перешкоду, яка обумовлюється можливою різницею основних цінностей, з якими учитель і учень вступають у комунікацію. Цей рівень пов'язаний з колективним характером взаємних стосунків.

У процесі комунікації присутні й пронизують весь комунікативний простір змісти, цінності, соціальний і професійний досвід кожного з учасників цього процесу. Основна проблема при цьому полягає в тому, що ці змісти, цінності, досвід можуть не збігатися в учасників комунікації і, як наслідок цього, відбувається нерозуміння або індиферентне ставлення оточення до інноваційних педагогічних досягнень. Але ж, від цього залежить

соціальне визнання учителя і його соціальний статус. Важливе місце в структурі педагогічної культури разом із комунікативною культурою посідає методологічна культура вчителя, норми якої підтримують і збагачують норми комунікації.

У психолого-педагогічній літературі педагогічні аспекти методологічної культури висвітлюються, з погляду її спрямованості на перетворення конкретної навчальної ситуації (В. Краєвський, В. Кирилов, В. Сластьонін, В. Тамарін та інші). Маючи високий рівень методологічної культури, педагог здатний глибше розуміти змісти, цінності, досвід різних представників соціальної спільноти і уміти проектувати середовище педагогічної взаємодії на основі цього розуміння (Ю. Громико, Д. Дмитрієв).

Як відомо, найважливішим механізмом індивідуалізації є міжособистісна комунікація як комунікативно-діалогова єдність людини і культури, людини і іншої людини, заснована на розумінні і повазі. Пізнання в діалозі – "основа змістоутворення" (М. Бахтін). Діалог, на відміну від монологу, має властивість поєднувати людей. Діалог як соціальний феномен є низкою контактів, спільною діяльністю, співтворчістю, співробітництвом, реалізує принцип засвоєння культурних цінностей. Більшість психологів наголошують, що комунікативний процес народжується на основі спільної діяльності. Обмін знаннями і ідеями щодо цієї діяльності передбачає, що досягнуте взаєморозуміння реалізується в нових спільних спробах розвивати діяльність, організувати її. Для учасників педагогічної співпраці надзвичайно важливо не тільки обмінятися інформацією, але й організувати «обмін діями», спланувати їх. Комунікація організується в ході спільної діяльності, і з «приводу» її. Це і є найважливіший критерій соціального визнання як результатів, так і самої діяльності вчителя.

У соціально-психологічній літературі виділяються кілька основних видів комунікативної взаємодії: кооперація, конкуренція, згода, конфлікт, пристосування, опозиція тощо [6]. З точки зору педагогічної взаємодії важливо виділити такий тип взаємодії як кооперація. Кооперація означає координацію особистісних можливостей учасників. Кооперація – необхідний елемент співпраці, породжений її особою природою. Важливим показником "глибини" кооперативної взаємодії є участь в ній всіх учасників педагогічного процесу.

Підсумуємо основні характеристики комунікативної культури як умови ефективного проектування середовища педагогічної взаємодії. По-перше, у педагогічному процесі відбувається не просто рух інформації, а активний обмін нею, при якому особливого значення набуває усвідомлення важливості для індивідуального розвитку учня тієї або іншої інформації. А це можливо тоді, коли інформація не просто доведена до учня, але й подана зрозуміло, осмислена учнем. Взаємне інформування учасників педагогічної взаємодії, кожен з яких виступає в діалоговому спілкуванні як активний суб'єкт, забезпечує ефективність спільної діяльності. По-друге, комунікативний вплив як результат обміну інформацією можливий лише, якщо обидва учасники спілкування мають єдину систему кодування й декодування. Але навіть, знаючи значення одних і тих жестів, люди не завжди розуміють їх однаково, мають розходження в оцінках. Тому учитель повинен з'ясувати і сприяти усуненню причин цього розходження в соціальних, індивідуальних, родинних обставинах.

Отже, при проектуванні середовища педагогічної взаємодії завжди необхідно мати на увазі мету спілкування. Такою метою є задоволення потреби учителя і учня в спільній діяльності. Зауважимо, що у процесі розробки й реалізації педагогічного проекту учитель вступає у взаємодію з різними представниками педагогічного прошарку, вибудовуючи свої стосунки з ними на основі співробітництва, якщо узгоджено загальну для всіх мету діяльності. Здатність до співпраці представників освітянської спільноти, спільність цілей, створення взаємодії за типом кооперації, організація ефективної комунікації в процесі розробки й реалізації педагогічного проекту є важливим показником не тільки високого рівня комунікативної культури учителя, а й свідченням професіоналізму, самореалізації особистості педагога.

Література:

1) Лігоцький А.О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем: Монографія. – К.: Техніка, 1997. – 340 с.

- 2) Митина Л.М. Управлять или подавлять: выбор стратегии жизнедеятельности педагога.– М., 1998. – 146 с.
- 3) Професійна освіта: Словник / Укладачі: Гончаренко С.У., Зязюн І.А., Ничкало Н.Г., Дубинчук О.С. – К.: Вища школа, 2000. – 381 с.
- 4) Андреева Г.М. Социальная психология. - М., 1980. -148 с.
- 5) Зимняя И.А. Педагогическая психология. - М., 2000. - 262 с.
- 6) Deal, Terrence E. Kennedy, Allan A., Corporate Cultures. The Rites and Rituals of Corporate Life, 1982. – 288 p.

Эффективность педагогического взаимодействия основывается на сотрудничестве представителей образовательного сообщества, единстве целей обучения и воспитания, создании взаимодействия "учитель-ученик" по типу кооперации, организации эффективной коммуникации в процессе разработки и реализации педагогических проектов, что является важным показателем как высокого уровня коммуникативной культуры учителя, так и свидетельством профессионализма, самореализации личности педагога.

The effectiveness of the pedagogic teamwork is based on the partnership of the education community representatives , unity of educational and upbringing aims, formation of the "teacher-student" cooperation by the way of teamwork, organization of effective communication in process of development and realization of pedagogical projects. And this appears to be important factor of the high level of teacher's communicative culture on the one hand and sign of his professionalism and self-realization on the other.